

ЕКОСИСТЕМИ І ЛЮДИНА

Голубець М. А. Екосистемологія. — Львів: Поллі, 2000.

Входження у нове століття спонукає до глибшого аналізу перспектив поступу людства, до перегляду цілей і пріоритетів розвитку науки з урахуванням проблем сучасності, які дедалі більше набувають глобального характеру. Особливо це стосується взаємодії людини і довкілля, а точніше — забезпечення їх органічного розвитку. Про важливість цих проблем сучасній цивілізації настійно нагадують техногенні катастрофи і природні катаклізми, зростаюче забруднення біосфери. Наука має бути особливо зваженою, пильною і конструктивною, коли йдеться про взаємини людини і довкілля.

У цьому контексті надзвичайно актуальні питання порушує академік НАН України М. А. Голубець у рецензованій монографії. Він, передусім, обґрунтовує потребу в екосистемології, тобто у вченні «про екосистеми, їх генезис, структурно-функціональні особливості, еволюцію та антропогенну динаміку».

Не можна не погодитися з дослідником у тому, що усвідомлення не лише науковцями, а й широкою громадськістю тісних взаємозалежностей між живими істотами і середовищем їхнього існування, залежності життєвого стану цих істот від якості довкілля перетворило екологію на одну з найважливіших галузей знання.

Однак дискусійним видається твердження автора про неприпустимість «використання екологічного інструментарію для аналізу соціальних, демографічних, психологічних, технологічних чи морально-етичних явищ, про те, що формування таких «екологій», як екологія особистості, екологія суспільства, екологія культури, екологія мистецтва, екологія духу, є не лише абсурдним, а й шкідливим як для екології, так і для інших розділів науки» (с.29).

Гадаю, така категоричність суперечить, по-перше, сучасній тенденції до інтеграції наук, по-друге, вона не узгоджується з теорією єдності світу. «У природі, — твердив видатний український статистик Д. Журавський, — не існує ні фізики, ні хімії, ні ботаніки, ні зоології, ні політичної економії і нічого подібного, а також ні теорії, ні емпії, ні синтезу, ні аналізу і т. д. Це все наш людський здобуток. У природі є тіла, створіння і сили, що в них діють за нескінченними комбінаціями»¹.

На цей аспект свого часу звернув увагу і видатний економіст М. Туган-Барановський. Він піддав критиці класифікацію наук О. Конта, яка базувалася на лінійних співвідношеннях. Учений довів, що «обопільна залежність наук має складніший характер — конкретні науки не тільки підпадають під вплив наук абстрактних, але і, навпаки, абстрактні науки підпадають під могутній вплив конкретніших наук»². Як приклад він наводить політичну економію: виникла вона пізно, однак серед усіх суспільних наук найбільше наближається до такого типу наукового пізнання, зразком якого можуть вважатися природничі науки. Яскравим прикладом впливу політичної економії на природознавство, на думку М. Тугана-Барановського, була теорія природного добору Ч. Дарвіна, яка значною мірою підказана поглядами економіста Т. Мальтуса. «Економічна теорія вартості повинна стати

джерелом для нових теоретичних будувань у тих науках, котрі вивільняють ті явища, що виникають на основі боротьби організмів за існування»³, — писав М. Туган-Барановський.

Ці міркування особливо актуально звучать у наш час, коли проблема виживання людства в умовах різкого погіршення якості довкілля, обмеженості природних ресурсів набуває виняткової гостроти. Сьогодні ще більше потрібні інтеграція і взаємопроникнення наук. Сказане аж ніяк не заперечує думки М. А. Голубця про те, що об'єктивна основа сукупного знання потребує визначення предмета, методів, законів пізнання. У даній праці предмет екосистемології викладений досить повно, але чомусь з нього зовсім випала людина, яка мала б посісти тут центральне місце.

З погляду українського читача не зовсім виправдано і те, що, розглядаючи закон «спрямованості потоку енергії» і закони термодинаміки, М. А. Голубець посилається на американського еколога Ю. Одума і не згадує відкриття українського вченого-новатора С. Подолинського (1850—1891). У дослідженні «Праця людини і її відношення до розподілу енергії» С. Подолинський зробив такий висновок: «Загальна кількість енергії, одержувана поверхнею Землі з її внутрішності і від Сонця, поступово зменшується. У той же час загальна кількість енергії, що накопичена на земній поверхні і є в розпорядженні людства, поступово збільшується. Збільшення це відбувається під впливом праці людини і домашніх тварин»⁴.

Якби автор «Екосистемології» використав це фундаментальне твердження, то не було б потреби посилатися на багатьох коментаторів енергетики життя і значно зрозумілишими стали б уявлення В. І. Вернадського про ноосферу. Адже, за власним визнанням Вернадського, він значною мірою спирався на ідеї свого співвітчизника.

Про це, до речі, не знали і прихильники «соціальної екології», яких справедливо критикує М. А. Голубець. Однак робить це він нерідко з позицій матеріалістичного детермінізму. Так, автор твердить, що психіка людини — «поведінка, виробнича діяльність, загалом її сутність — явища виключно соціальні» (с. 39). Насправді сутність людини, її психіка і господарська діяльність є передусім явищами природними, а отже, і соціальними. Ще молодий І. Франко зазначав, що тогочасна наука тлумачила закони природи і суспільства як єдине ціле. Марксистки ж підкреслювали, що хоча закони природи та суспільства і мають чимало спільного, проте вони різні. До речі, саме від цього відштовхувався Ф. Енгельс, вважаючи, що С. Подолинський припустився помилки, «переплутавши» фізичне з економічним.

Подальші дослідження, зокрема В. І. Вернадського, засвідчили органічну єдність живої і неживої природи. Найменше порушення єдності людини і довкілля може обернутися катастрофою для них обох, оскільки людина дедалі більше стає планетарною силою.

Цей аспект чомусь випав з контексту «Екосистемології» М. А. Голубця. Вчений говорить не стільки про людину, скільки про «соціальне людство», яке з понятійного погляду є категорією надто невизначеною. Адже планетарне людство у кожен історичний момент — досить строкате явище. До речі, ця «строкатість» є хисткою основою для концепції сталого розвитку, на яку нині так модно посилатися, іноді без належного науково-критичного аналізу.

Не будучи фахівцем з біології, не оцінюватиму частини монографії, присвячені організації та функціонуванню еколого-біологічних систем. Зазначу лише, що, розглядаючи природну динаміку й еволюцію екосистем, варто було б оцінити їх якість в Україні, тим паче, що наша держава нині визнана зоною екологічного лиха.

З погляду розв'язання проблем «людина—довкілля» цінним є розділ книги, в якому аналізуються антропогенний фактор і антропогенна динаміка. Дослідник розглядає різні визначення, що претендують на назву науки про взаємодію людини і довкілля. Деякі автори, на його думку, настільки «екологізували соціальну людину, що ведуть мову про екологію особистості» (с.205). Можливо, М. А. Голубець у своїх критичних міркуваннях і має рацію, але він чомусь обминув термін «екогомологія», що виник у середовищі науковців львівської еколого-економічної школи і претендує на назву науки, в межах якої передбачається всебічно досліджувати органічний розвиток людини і довкілля. Екогомологія покликана вивчати організацію людини і навколишнього природного середовища, включаючи фізіологію людини, її думку і дух.

У такому трактуванні прямих і зворотних зв'язків людини з довкіллям на перший план виступає їх органічність, а людині відводиться домінуюча роль. «Людина — міра всього»,— ця теза мислителів античності не втратила своєї актуальності й нині. Більше того, оскільки людина стала планетарною силою і здатна нагромаджувати сонячну енергію, то доля цивілізацій і націй, що населяють Землю,— в її руках. Людина має стати не збурювальним чинником у довкіллі, а конструктором органічної єдності з ним. Такий підхід повністю узгоджується з концепцією сталого розвитку, прийнятою на Конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 році. Ця концепція досить повно викладена в «Екосистемології». Однак вміщені тут рекомендації не можуть бути однаково корисними для країн з різним рівнем економічного розвитку.

Прикладне спрямування має останній розділ монографії, де розглядаються проблеми керування екологічними процесами. Це завдання особливої складності, бо йдеться про механізми, що забезпечують органічність взаємодії людини і довкілля в умовах динамічного зростання населення планети, розширення спектра його потреб і обмеження природно-енергетичних ресурсів. Говорячи про засади такого керування, автор посилається на кібернетику, яка володіє певним організаційно-інформаційним арсеналом керування складними системами. Однак цей арсенал потрібно наповнити відповідними мотиваційними, соціальними, етнокультурними та іншими елементами, бо інакше керівна система не запрацює.

У «Післямові» до монографії М. А. Голубець пише: «Людський розум пізнав історію розвитку Землі, сутність нижчих і вищих форм організації, закономірності існування механічних, хімічних, біотичних і суспільних систем, проник у структуру генетичної пам'яті» (с. 296). Оптимістично сказано, але, гадаємо, дещо категорично. Адже людський розум завжди має відносні знання про Всесвіт і, напевно, ніколи ці знання не будуть вичерпані. Природа завжди приховуватиме таємниці від людини. А втім, можливо, й не треба людству все знати про Всесвіт, бо воно не таке вже й розумне і гуманне, щоб не нашкодити собі і планеті.

Однак, попри всі зауваження, монографія М. А. Голубця є цінним екосистемологічним дослідженням, що підсумовує тривалий науковий пошук автора. Вчений поставив низку дискусійних питань, і це сприятиме розвитку науки про взаємини людини і довкілля, якій у XXI столітті належить розв'язувати чимало складних проблем, зокрема таких, що визначатимуть перспективи виживання людства.

С. ЗЛУПКО,
доктор економічних наук,
головний науковий співробітник
Інституту регіональних
досліджень НАНУ (Львів)

---

¹ [\[до тексту\]](#) Українська економічна думка. Хрестоматія. — К.: Знання, 1998. — С.80.

² [\[до тексту\]](#) Там само. — С. 267.

³ [\[до тексту\]](#) Там само. — С. 273.

⁴ [\[до тексту\]](#) С. А. Подолинський. Вибрані твори. — К., 2000.— С. 281.